

DĖL VEIKSMAŽODINIŲ JUNGINIŲ KLASIFIKACIJOS

C. GREENDA

Vienas iš pagrindinių klausimų, nagrinėjant žodžių junginius, yra jų klasifikacija. Nuo to neabejotinai priklauso ir junginių nagrinėjimo sėkmingumas.

Kiekviename prijungiamajame žodžių junginyje vienas žodis yra pagrindinis — jį vadinsime pagrindiniu nariu,— o antrasis nesavaranikiškas, priklausomas nuo pagrindinio; pastarąjį vadinsime priklausomuoju nariu. Priklausomasis narys su pagrindiniu jungiamas kuriuo nors prijungiamuoju ryšiu (derinimu, valdymu ar šliejimu). Pavyzdžiui, veiksmažodiniame junginyje *rašyti laišką* pagrindinis narys yra *rašyti*, o priklausomasis — *laišką*.

Žodžių junginiai paprastai klasifikuojami pagal pagrindinį narį. Tie žodžių junginiai, kurių pagrindinis narys yra daiktavardis, vadinami daiktavardiniais žodžių junginiais, o tie, kurių pagrindinis narys yra veiksmažodis, — veiksmažodiniais, kurių būdvardis, — būdvardiniais ir pan.

Mūsų nagrinėjamas objektas yra veiksmažodiniai junginiai dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, todėl šiame straipsnyje bus kalbama tik apie veiksmažodinius junginius, konkrečiai — apie jų klasifikaciją.

Veiksmažodinius junginius yra priimta klasifikuoti pagal valdomų linksnių ar linksnių su prielinksniu pobūdį. Antai akademinėje „Rusų kalbos gramatikoje“ veiksmažodiniai junginiai klasifikuojami šitaip: pirmaisia aptariami junginiai su daiktavardžio galininko, kilmininko, naudininko, įnagininko linksniu; paskui atskirai analizuojami su kiekvienu prielinksniu ir t. t. Nagrinėjamos atskiros veiksmažodinių junginių grupės dar skirstomos pagal tai, kokius santykius jos reiškia (objektiniai, erdvės, laiko, priežasties ir pan.)¹. Yra ir kitoks veiksmažodinių junginių klasifikavimo būdas: pagal reiškiamus sintaksinius santykius².

¹ Žr. Грамматика русского языка, Синтаксис, Т. 2, ч. 1 (Изд-во АН СССР), М., 1960, стр. 113—230.

² Kaip pavyzdį žr. В. М. Филиппова, Глагольно-именные словосочетания с временным значением в современном русском языке, «Исследования по грамматике русского литературного языка. Сборник статей», М., 1955.

Tiek pirmasis, tiek ir antrasis veiksmažodinių junginių klasifikavimo būdas, atrodo, pasiekia tuos pačius rezultatus. Klasifikuojant pagal pirmąjį būdą, einama nuo formos prie funkcijos, klasifikuojant pagal antrąjį, atvirkščiai, einama nuo funkcijos prie formos. Pirmuoju atveju klasifikacijos pagrindu yra forma, antruoju — turinys.

Pirmuoju atveju per daug nukrypstama į formą ir lieka nepaliestos tapačios konstrukcijos, t. y. sintaksiniai sinonimai. Jos atsiduria visiškai skirtingose vietose. Pavyzdžiui, tapačios konstrukcijos su veiksmažodžiu *mirti badu* — *mirti iš bado* — *mirti nuo bado*, klasifikuojant šiuo būdu, atsidurtų skirtingose vietose, ir nebūtų palyginti jomis reiškiami niuansai. Be šito veiksmažodinių junginių nagrinėjimas nebus pakankamai išsamus.

Antruoju atveju pagal iš anksto nusistatytą santykį ieškoma jo reiškimo būdų. Šis veiksmažodinių junginių klasifikavimo būdas, atrodo, yra nepalyginamai geresnis, nes čia kaip tik ir išvengiama sintaksės morfologizavimo, daugiau ar mažiau išryškinami sintaksiniai sinonimai.

Klasifikuojant veiksmažodinius junginius, į pagrindinio nario formą atsižvelgti nėra reikalo, nes pastebėta, kad, pakitus pagrindinio žodžių junginio nario formai, priklausomojo nario forma nekinta (pvz., *skaityti knygą*, *skaito knygą*, *skaitys knygą* ir t. t.). Dar daugiau, veikiamieji dalyviai, padalyviai ir pusdalyviai turi visiškai tas pačias valdymo savybes, kaip ir veiksmažodis.

Tačiau atsižvelgti reikia į kitą dalyką — į pagrindinių narių leksines-gramatines savybes, kitaip sakant, veiksmažodinių junginių klasifikacijos pagrindu turėtų būti jų valdymo savybės. Tie veiksmažodžiai, kurie sudaro visiškai vienodas struktūras, t. y. turi tas pačias valdymo savybes, skirtingi vienai klasei. Tuo tarpu tie veiksmažodžiai, kurie sudaro nevienodas struktūras, priklausys skirtingoms klasėms. Jeigu pagrindinės dviejų veiksmažodžių savybės sutampa, o skiriasi tik kai kuriais atžvilgiais, juos reikia skirti į poklasius ir pan. Kitais žodžiais tariant, veiksmažodinių junginių klasifikacijos pagrindu reikia imti veiksmažodžių leksines-gramatines savybes.

Vienokią struktūrą sudarys veiksmažodžiai *dirbti*, *arti*, *rašyti* (ką? kam? kuo?), kitokią — *padėti*, *trukdyti*, *kenkti* (kam? kuo?), dar kitokią — *eiti*, *bėgti*, *skristi*...

Duoti kiekvienai veiksmažodžių klasei ar poklasiui atskirą pavadinimą gana sunku arba ir visiškai beveik neįmanoma. Jeigu ką nors panašaus ir padarytume, tai tie pavadinimai ne visada tiksliai atspindėtų vienos ar kitos klasės veiksmažodžius; duotasis pavadinimas gali būti arba per siauras, arba per platus. Todėl bene patogiausia veiksmažodinių junginių tipus žymėti atitinkamais simboliais³. Žymėdami junginių narius atitinkamais simboliais, gausime veiksmažodinių junginių

³ Junginių nariams žymėti vartojami šie simboliai: V — veiksmažodis, S₁ — daiktavardžio vardininkas, S₂ — daiktavardžio kilmininkas, S₃ — daiktavardžio naudininkas ir t. t.

struktūrinius modelius. Antai veiksmažodžio *dirbti* būdingosios savybės išryškėja modelyje $V S_4 S_3 S_5$ (*dirbti ką? kam? kuo?*), o veiksmažodžio *padėti* — modelyje $V S_3 S_5$ (*padėti kam? kuo?*). Tą patį struktūrinį modelį turės tik tie veiksmažodžiai, kurie priklauso vienai žodžių klasei.

Skirstant veiksmažodžius į klases, reikia griežtai skirti tai, kas bendra, specifiška tik daliai veiksmažodžių, tai, kas juos diferencijuoja, ir tai, kas bendra beveik visiems. Pavyzdžiui, objektiniai santykiai reiškiami su gana ribotu kiekiu veiksmažodžių, tuo tarpu laiko, erdvės, priežasties ir pan. santykius reiškiančios konstrukcijos dažniausiai yra bendros visiems arba bent daugumai veiksmažodžių. Todėl skirstyti veiksmažodžius klasėmis pastarosios nieką nepadeda.

Visi lietuvių kalbos veiksmažodžiai skyla į dvi stambias grupes: į objektinius, t. y. tokius, kurie reikalauja objekto, ir neobjektinius, t. y. tokius, kurie neturi ir nereikalauja jokio objekto. Objektiniai savo ruožtu dar skyla į įvairius pogrupius — į objektinius su kilmininku, naudininku, galininku, įnagininku, su įvairiais prielinksniais. Atskiri pogrupiai dar skyla į smulkesnes grupes. Tie reiškiniai, kurie skiria vieną veiksmažodžių grupę nuo kitos, ir padės juos skirstyti į klases, poklasius ar poklasių poklasius. Neobjektiniai veiksmažodžiai taip pat skyla į įvairias grupes, pogrupius ir pan.

Imkime keletą konkrečių pavyzdžių. Veiksmažodžiai *rašyti*, *laukti*, *vadovauti*, *didžiuotis* gali turėti atitinkamus objektus: *rašyti laišką*, *laukti draugo*, *vadovauti valstybei*, *didžiuotis pergale*. Kiekvienas iš jų sudaro vis kitokį struktūrinį modelį ($V S_4 S_3 S_5$, $V S_2$, $V S_3$, $V S_5$). O veiksmažodžiai *eiti*, *bėgti*, *gyventi* objekto paprastai neturi ir tegali sudaryti junginius, reiškiančius įvairius aplinkybinius santykius (*eiti į mišką*, *eiti iš miško*, *bėgti keliu*, *bėgti per kelią*, *bėgti šalia kelio*; *gyventi kaime*, *gyventi už upės*, *gyventi prie upės* ir t. t.).

Tačiau, kaip minėjome, yra ir tokių dalykų, kurie gali būti bendri beveik visiems arba ir visiems veiksmažodžiams. Tai dažniausiai įvairius aplinkybinius santykius reiškiančios konstrukcijos. Pavyzdžiui, vadinamąjį laiko galininką gali turėti bet kuris veiksmažodis:

dirbti visą dieną,
eiti visą dieną,
laukti visą dieną,
sirgti visą dieną ir t. t.

Šie veiksmažodžiai, taip besiskiriantieji vienas nuo kito, reiškiant objektyvius santykius, patenka į vieną grupę kitu atžvilgiu — pagal laiko santykių reiškimą.

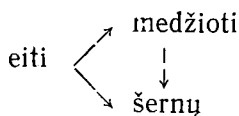
Iš pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad, klasifikuojant veiksmažodinius junginius, visada reikia atsižvelgti į du dalykus — į funkciją ir formą, t. y. į tai, kokius santykius reiškia vienas ar kitas žodžių junginys, ir į tai, kokiomis morfologinėmis priemonėmis jis reiškiamas. Žodžiu, nuo funkcijos turime eiti prie formos.

Gana svarbus klausimas, nagrinėjant veiksmažodinius junginius, yra jų apimtis, t. y. narių kiekis.

Žodžių junginys paprastai sudaromas ne mažiau, kaip iš dviejų savarankiškų žodžių.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad kokį bepaimtume žodžių junginį, visada jį galėtume išplėsti iki gana didelio žodžių kiekio arba suskaidyti į dviejų žodžių junginius. Todėl kyla visai teisėtas klausimas, kam reikalinga analizuoti sudėtinius žodžių junginius, jeigu jie dubliuoja vientisinius žodžių junginius. Atrodo, pakaktų apsiriboti vientisiniais žodžių junginiais.

Iš tikrųjų taip tik atrodo. Apsiriboti vien dviejų žodžių junginiais negalima dėl to, kad yra junginių, susidedančių ne iš dviejų, bet iš trijų ir daugiau savarankiškų žodžių. Bet koks tolimesnis jų skaidymas suardytų tų junginių prasminį vieningumą. Pavyzdžiui, žodžių junginyje *eiti medžioti šernų* ryšius tarp narių grafiškai pavaizduoti galima šitaip:

Jau vien tik šio junginio grafiškas pavaizdavimas rodo, kad smulčiau jo skaidyti negalima, nes suirtų jo prasmė.

Yra veiksmažodinių junginių, kur vieno priklausomojo nario buvimas būtinai reikalauja kito nario. Tokie junginiai (įskaitant ir pagrindinį narį) paprastai susideda iš trijų narių. Pavyzdžiui, veiksmažodiniuose junginiuose *dovanoti draugui knygą, skirti darbininkui premiją, linkėti jam laimės, vadinti jį kvailiu, paversti vilką meška (į mešką), įsakyti kariuomenei keliauti, skatinti vaikus mokytis* tarp priklausomųjų narių nėra jokio ryšio. Abu priklausomieji nariai vienodai reikalingi. Ir net sunku pasakyti, kuris iš jų yra svarbesnis: pagrindinis minėtų junginių narys būtinai reikalauja dviejų priklausomųjų narių.

Yra ir tokių trinarių veiksmažodinių junginių, kur vienas priklausomasis narys yra būtinas, antras — ne, pvz., *kapoti malkas kirviu, šerti avis šieniu*. Šiuose junginiuose priklausomieji nariai *kirviu* ir *šieniu* yra nebūtinai, o *malkas* ir *avis* — būtinai.

Junginių, kurie susideda iš keturių narių, yra nedaug. Be to, čia ir priklausomieji nariai ne visada būtinai (pvz., *dirbti vaikui rogutes kirviu*).

Vadinasi, apsiriboti vien tik vientisiniais veiksmažodiniais junginiais negalima. Tačiau sudėtinius žodžių junginius, mano nuomone, reikia analizuoti tik tada, kai jie netelpa vientisinių junginių rėmuose. Pirmiausia juos reikia išdėstyti pagal priklausomųjų narių kiekį: iš dviejų, iš trijų, iš keturių ir t. t. Paskui reikia žiūrėti, kokiais kalbos

daliai priklauso priklausomasis narys, kokia jo forma ir pan. Toks jų išdėstymas padės tiksliau nustatyti santykį tarp junginio narių.

Paliesime dar vieną klausimą, kuris, nagrinėjant žodžių junginius, dar niekur nebuvo keltas. Atrodo, kad nepakanka parodyti santykius tarp junginio narių,— reikia atskleisti santykius ir tarp įvairių junginių tipų, tarp jų modelių. Kitaip sakant, reikia, kiek tai įmanoma, atskleisti ir vadinamuosius paradigmatus santykius. Juk nė vienas kalbos reiškinys bei faktas nėra izoliuotas nuo visos kalbos sistemos.

Štai turime keletą skirtingų struktūrų veiksmažodinių junginių: *duoti peilio — duoti peilį, parvežti dobilų — parvežti dobilus, eiti lauku — eiti per lauką, važiuoti iš miško — važiuoti į mišką — važiuoti miško link, dirbti naktimis — dirbti per naktis — dirbti išties naktis* ir t. t. Vieni iš jų — *duoti peilio* ir *duoti peilį, parvežti dobilų* ir *parvežti dobilus, važiuoti iš miško, važiuoti į mišką* ir *važiuoti miško link* — sudaro savotiškas opozicines koreliacijas, kiti — *dirbti naktimis, dirbti per naktis* ir *dirbti išties naktis* — sudaro tapačias konstrukcijas, kurios kontekste gali lengvai viena kitą pakeisti, nė kiek nepakeičiant sakinio prasmės. Pastebėti ir atskleisti įvairaus pobūdžio santykius — tapatumus ir priešybes — svarbiausias kalbininko uždavinys, nagrinėjant veiksmažodinius junginius.

Klasifikuojant veiksmažodinius junginius siūlomu būdu, mano nuomone, geriausiai atsispindėtų dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžio leksinės-gramatinės savybės, tai leistų matyti, kokios konstrukcijos galimos su vienu ar kitu veiksmažodžiu ir kokios ne. O tai, be abejo, turėtų nemažą ir praktinę reikšmę. Kartu mes sužinotume ir santykių įvairumą lietuvių kalboje kaip sistemoje, išryškėtų daugelis lietuvių kalbos specifinių bruožų.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1963 m. rugsėjo 30 d.

О КЛАССИФИКАЦИИ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

Ч. ГРЕНДА

Резюме

В статье предлагается несколько иная, чем в Академической грамматике русского языка, классификация глагольных словосочетаний. Материал данной статьи — современный литовский язык.

Исходной точкой классификации должна быть функция, а только затем форма. По составу словосочетания могут быть двухсловные, трехсловные, четырехсловные и т. д. Составные изучаются тогда, когда при разделении на двухсловные разрушается их смысловое единство.

Последовательность классификации следующая. Глаголы подразделяется на классы, т. е. на лексико-синтаксические их группы. Основа этого — свойства их управления, особенно при выражении объектных отношений. При дальнейшей классификации обращается внимание на свойства управляемых слов.

При изучении глагольных словосочетаний очень важно показать между ними разновидности отношения — оппозиции и тождества.
